

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Вікторія Гонта (Тернопіль)

ЕЛЕМЕНТИ ОРНАМЕНТУ НА ПОСУДІ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ

Проблематика вивчення орнаментативної кераміки ямної культури посідає важливе місце у дослідженні художніх традицій і культурної ідентичності давніх спільнот. Аналіз технічних прийомів оздоблення посуду дає змогу не лише простежити еволюцію декоративних форм, а й виявити локальні особливості розвитку цієї культури на різних етапах її становлення.

Для прикрашання кераміки ямної культури використовували велику кількість різноманітних засобів, предметів та способів, що формували складну систему оздоблення посуду. Такі прийоми мали не лише декоративне, але й певне символічне значення, оскільки орнамент часто виконував роль маркера культурної приналежності та відображав локальні художні традиції. Одним із характерних прикладів є нанесення хвилястих ліній та рядів дрібних насічок, які нерідко покривали усю зовнішню поверхню посудини від вінця до донця. Такий тип орнаментативної вишивки виявлено у ранніх захороненнях на Нижній Волзі, зокрема у могильнику Бережнівка, де дослідники зафіксували подібні орнаментальні мотиви на значній частині керамічного матеріалу. Це дозволяє припустити, що даний прийом прикрашання мав поширення ще на ранніх етапах формування традицій ямної культури.

Окрім хвилястих ліній, активно використовували горизонтальні та різноспрямовані розчоси, виконані за допомогою зубчатої гребінки. Завдяки цьому утворювалися складні орнаментальні композиції у вигляді косої або прямої сітки. Подібний орнамент у вертикальному виконанні застосовувався для прикрашання плоско зрізаних вінець. Для оздоблення саме вінця посуду надзвичайно часто використовували пальцеві вдавлення-защипи, поперечні насічки чи відбитки перевитого шнура, що створювало ефект обрамлення верхньої частини посудини. Основною ж зоною для нанесення орнаментативної залишалася верхня частина плічок, де застосовували ті ж відбитки шнура, прокреслені широкі лінії, сліди зубчатого штампу, насічки та пальцеві вм'ятини. Іноді майстри використовували плоскі наліпи або ж формували наліпні валики, які надавали посудинам об'ємності та пластичної виразності.

Для більш детального аналізу способів оздоблення та характеру орнаменту надзвичайно показовою є кераміка, знайдена на території Михайлівського поселення. Ця пам'ятка досліджувалася Інститутом Археології АН УРСР під керівництвом Лагодовської О.Ф. за активної участі Шапошнікової О.Г. і Макаревича М.Л. у 1952–1955 рр. Результати досліджень виявили три культурні шари, у кожному з яких знайдено посуд, оздоблений різними технічними прийомами. Це дало можливість простежити як еволюцію самої орнаментативної ямної культури, так і певні паралелі з іншими регіональними центрами.

У нижньому культурному шарі кераміка характеризувалася наявністю кількох виразних рис: поверхня посуду оброблялася зубчатим штампом, прикрашалася численними ямковими вдавленнями, нарізками та пальцевими защипами. Дещо рідше траплявся шнуровий орнамент, хоча й він мав місце у вигляді окремих елементів. Особливу цікавість становить група фрагментів вінця, які прикрашали відбитками гребінчастого штампу або ж шнуровим орнаментом у вигляді зигзагу. Інші зразки мали короткі та глибокі нарізки, що створювали ритмічний візерунок. Серед горщиків зустрічалися екземпляри,

прикрашені вертикальними або горизонтальними розчосами на вінцях. Для посудин із кулястим корпусом і низьким плоским денцем характерним було застосування одинадцяти горизонтальних рядів, утворених відтисками нитки. У цьому ж шарі знайдено й невелику кількість мисок, які зазвичай майже не мали орнаментатії; лише на одній зафіксовано навскісні відбитки зубчатого штампю. Чаші, навпаки, вирізнялися більшою різноманітністю форм та орнаментатії: на них робили широку хрестовину, яка поділяла поверхню на чотири окремі поля, а внизу розміщувався невеликий круглий піддон.

Кераміка середнього культурного шару демонструє дещо інші тенденції. Для її оздоблення застосовували гребінчастий штамп, а також використовували техніку приєднання вінців за допомогою пальцевих защипів, що саме по собі розглядалося як декоративний елемент. Для з'єднання деталей горщика додавали об'ємні наліпи у вигляді невеликих кульок, які отримали назву «перлини». Вони розташовувалися в основі вінець як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку. Орнаментальний комплекс цього шару вирізнявся активним використанням шнурового декору, гребінчастого штампю, мотиву зигзагу та декоративних перлин. Це вказує на зростаючу декоративну розвиненість і прагнення до багатшого оздоблення.

У верхньому шарі простежується ще ширший спектр прийомів. Використовували гребінчастий і шнуровий орнаменти, пальцеві защипи, різноманітні вдавлення та нарізки. Натомість орнаментатія круглих наліпів майже зникає. Невелика кількість горщиків прикрашалася вертикальними розчосами. Поряд із цим застосовували горизонтальні лінії, ямки, нігтьові вдавлення, подвійний зигзаг та відбитки шнура. Для чаш характерним було розташування горизонтальних відбитків біля краю, від яких вниз спускалися трикутники. Таким чином, верхній шар фіксує розвиток та урізноманітнення орнаментатії у напрямі більш складних і комбінованих композицій.

Отже, аналіз кераміки з Михайлівського поселення показує, що для орнаментатії посуду ямної культури найбільш поширеним було використання гребінчастого та зубчатого штампів, застосування декоративних перлин, мотиву зигзагу та відбитків перевитого шнура. Значно рідше зустрічаються різні защипи, глибокі нарізки, нігтьові вдавлення та поодинокі ямки. Усе це свідчить про багатство технічних прийомів та художніх рішень, що відображали як загально-культурні традиції, так і локальні варіанти розвитку орнаментатії.

Назарій Данильчук (Тернопіль)

КЕРАМІКА ГАВА-ГОЛІГРАДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЕКСПОЗИЦІЇ БОРЩІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Борщівський обласний краєзнавчий музей є провідною науковою та просвітницькою установою півдня Тернопільщини, що займається всебічним вивченням давнього минулого краю. Окрім іншого, ще з 1991 року при музеї діє археологічна експедиція, що до сьогодні займається вивченням археологічних пам'яток краю. Особливе місце серед них займають старожитності Трипільської культури.

Музей був заснований ще у 1976 році, однак тоді був радше ідеологічною установою та висвітлював переважно здобутки окупаційного комуністичного режиму. Із проголошенням незалежності України, він зазнав істотних змін та перебудови, що торкнулася у тому числі й історико-краєзнавчого відділу. У 1990-х роках експозиція останнього була оформлена за хронологічним принципом та почала розповідати про всі періоди історії краю, від найдавніших слідів проживання людей на наших теренах до сучасності.